УДК 17:316.346.2
ББК 87.775

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

М. М. Палагнюк
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу; 76019 м. Івано-Франківськ, вул.Карпатська,15;
e-mail: mil.pal.@ukr.net

У статті автор аналізує гендерну проблематику, що є визначальною й актуальною для сучасного суспільства. При цьому подано історичний огляд феміністично-філософських концепцій і зроблено акцент на потребі переосмислення ролі жінки в культурі та суспільстві.

***Ключові слова**: гендер, стать, маскулінність, фемінізм, гендерні стереотипи.*

У сучасному світі не таким уже й важливим є питання взаємин між чоловіком і жінкою. Так думає 88% необізнаних у питаннях психології, соціології та філософії людей. Вони вважають, що тепер жінки нарешті вибороли собі певну соціальну рівність і все – проблем немає. Більшість жінок не звертає уваги на гендерні питання, спираючись на власну самовпевненість, адже вони заклали собі сучасний тип ділової жінки, яка може все: самостійно виховувати дітей, заробляти багато грошей, вести діяльність без чоловічої допомоги. В радикальних випадках взагалі жінки спираються лише на жіночу солідарність. Вони не здогадуються, що можуть бути психічно нестабільними чи морально неадекватними. Адже як чоловік має потребу в жінці, так і жінка має потребу в чоловікові. Насамперед має спрацьовувати материнський інстинкт, адже батько – це запорука цілісного сприйняття світу дитиною, формування моральних цінностей. В іншому ж випадку часто існує загроза того, що дитина зневажатиме ту чи ту стать. Але мова тепер не про родину, а здебільшого про гендерні особливості спілкування на роботі.

Адже сьогодні важко владній гордій жінці підкоритися чоловікові-начальнику, а коли йде мова про підвладного жінці-босові чоловіка, то тут ідеться про пригноблення чоловічої природи.

Але, мабуть, лише поваги до іншого буде недостатньо, щоб змінити ситуацію, що склалася. Кожна людина повинна засвоїти й виробити для себе певні моральні цінності, ідеали, орієнтири, щоб, діючи стосовно інших людей, бути високоморальною особистістю, яка може відносно самостійно визначати й проводити свою лінію поведінки в суспільстві, враховуючи інтереси інших.

Гендерна проблематика знайшла своє висвітлення в працях бага-

тьох сучасних авторів, серед яких відзначмо О. Пишуліну, Е. Азарова, Т. Марценюк, Н. Грицяк, А. Панченко, Н. Чухим, Т. Мельника, В. Сліпчук та ін.

Поняття «стать» і «гендер» інколи вживають як синонімічні, хоча більшість дослідників їх розрізняють. Перший означає біологічні, другий – соціальні та культурні особливості диференціації індивідів за ознакою статі. Якщо стать характеризує генетичну належність індивіда до однієї з двох категорій, то гендер – це стать як продукт виховання, впливу культури – «соціальна стать».

У найширшому розумінні гендер можна визначити так: «Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та взаємин жінок і чоловіків, які вони набули, як особистості в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальними, політичними, економічними й культурними константами буття й фіксує уявлення про чоловіка та жінку залежно від їх статі» [6, с.87].

З визначення випливає, що не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні якості, моделі поведінки, професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком або жінкою означає не просто мати різні анатомічні властивості, а й виконувати нав'язані їм гендерні ролі.

Гендер стосується не тільки чоловіків і жінок як окремих індивідів, а й характеризує взаємини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні стосунки загалом – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток і хлопчиків, як вони соціально вибудовуються.

Його конструює суспільство як соціальну модель жінок і чоловіків, що визначає їх положення і роль у соціумі та його інститутах (сім'ї, політичній структурі, економіці, культурі й освіті тощо). Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте в кожному вони асиметричні: чоловіки й усе «чоловіче/маскулінне» (риси характеру, моделі поведінки, професії та інше) вважаються первинними, значущими й домінуючими, а жінки й усе «жіноче/ремінне» – вторинними, підлеглими, незначними із соціального кута.

Маскулінність і фемінність – дві основні категорії гендерних досліджень, які узагальнюють нормативні уявлення та установки, якими мають бути і чим повинні займатися чоловіки й жінки у цьому суспільстві й у цю епоху, а також виражають гендерну ідентичність людини.

Маскулінна гендерна роль приписує чоловікам бути домінантними, аґресивними, орієнтованими на кар'єру, успішнішими в технічних науках. Від чоловіків також очікують, що вони тамуватимуть свої емоції і почуття. Жінки, навпаки, мають бути слабкі, залежні, м'які, успішніші в гуманітарних науках, а також емоційніші. Вважається, що жінки праг-

нуть до створення сім'ї та обмежуватися домогосподарством і піклуванням про родину.

У 1980-х роках науковці дійшли висновку, що існує значний позитивний зв'язок між маскулінними якостями і психічним здоров'ям. У межах маскулінної моделі було продемонстровано позитивний зв'язок між проявом маскулінних рис та рівнем адаптації чоловіків і жінок (незалежно від статі). Взаємозв'язок фемінних характеристик та рівня адаптації виявився слабким і незалежним від статі. Так, науковці з'ясували, що фемінні суб'єкти сприймають себе як тривожніших та боязкіших порівняно з маскулінними й андрогінними. Дослідники вважають, що наявність саме маскулінних атрибутів істотніша для соціальної адаптації порівняно з балансом маскулінності та фемінності.

Нині науковці дійшли висновку, що психологічна стать не обмежується усвідомленням себе як представника певної статі чи проявом маскулінності і фемінності. Останнім часом з'являються моделі, в яких гендерна ідентичність розглядається як сукупність багатьох чинників (гендерних настанов, скорельованої зі статтю поведінки, інтересів, фізичних атрибутів), які загалом визначають власне гендерну ідентичність індивіда.

Можна виділити проблеми, які принижують не лише жінок, але й чоловіків у суспільстві:

• чоловіки живуть у середньому 62 роки, що на 12 років менше від середньої тривалості життя жінок;

• чоловіки мають найвищі у світі темпи зростання захворювання на ВІЛ/СНІД і туберкульоз;

• приблизно третина з них не може залишити по собі нащадків через безпліддя;

• майже кожен п'ятий хворів на недугу, що передається статевим шляхом;

• чоловіки становлять понад 80% самогубців і переважну кількість тих, хто переніс інфаркт чи інсульт;

• щороку 80 тисяч з них помирає у працездатному та репродуктивному віці;

• вони потерпають від неможливості отримати андрологічну медичну допомогу чи консультацію тощо;

• при розлученні чоловіки мають менші права на опіку над дітьми.

Така ситуація покликана до життя тією умовою, що культура нашого суспільства – патріархальна за своєю природою, маскулінно орієнтована, відзначена чоловічою домінантою. Ця домінанта характеризується апеляцією до раціональності і зневагою емоційності і тілесності, культом сили та аґресії. Жінка по суті є носієм і охоронцем загальнолюдських моральних цінностей, національних особливостей. Але біологічна особливість жінки не підняла, а знизила її статус. У культурі склалася така соціальна конструкція, відповідно до якої справді людськими якостями – свободою, активністю, здатністю до створення нового воло-

діють ті істоти, котрі не виконують репродуктивної функції. Жінка тут – вторинне буття, взагалі не буття. «Існує взірець людини, і це, звісна річ, чоловік» [1, с.26]. Жінка була виключена із суспільного життя і вважалася носієм протилежних чоловічим якостей: ірраціональності, емоційності, чуттєвості... Традиційно сутність жінки визначається через ряд неґативних характеристик. Це неповноцінна і залежна істота, нижча порівняно з чоловіком, обмежена і слабка, весь сенс якої – служити чоловікові і бути йому корисною. Тим самим поза сферою сексуальності і материнства життя її даремне і має другорядне значення.

Історія філософської думки, а отже й історія культури людства яскраво свідчить про вторинну роль жінки. Наприклад, Арістотель говорить про те, що «самиця є самицею через брак певних якостей», а в його «Політиці» можна знайти думку, що «слава жінки – її мовчання». Середньовіччя ще більше «пригноблює» жіночу сутність (Тертуліан: «Жінка – це ворота пекла»; Авґустин: «Жінка – це яка позбавлена твердості і постійності»; Климент Александрійський говорить про те, що «всяка жінка повинна бути пригнічена соромом при думці, що вона жінка»; Фома Аквінський: «Жінка – це невдалий чоловік», а шлюб, на його думку, завжди пов'язаний з деякою втратою розуму). Згодом Геґель взагалі запропонує не визнавати жінок як людські істоти. Ніцше вважав, що жінка існує для відпочинку воїна. Фройд у своїх творах писав, що жінка заздрить чоловікові через відсутність у неї пеніса – і звідси всі її комплекси та проблеми. А великий французький письменник Бальзак дійшов висновку, що «жінка – це рабиня, яку слід підносити на п'єдестал» [2, с.7-9].

Одним із перших наукових досліджень у галузі жіночих студій у сучасному розумінні цього терміна було дослідження французької письменниці екзистенціалістського спрямування й філософської орієнтації Сімони де Бовуар. Формуючи головні засади фемінізму, Бовуар пише про те, що «особливе становище жінки полягає в тому, що вона, будучи, як і кожна людська істота, вільною особистістю, робить вибір і невдовзі опиняється в світі, де чоловік накидає їй роль "іншої". Намагається перетворити її на річ, спрямувати до іманентності, оскільки її трансцендентність постійно живила б усвідомлення своєї достатності й суверенності. Драма жінки – саме в цьому конфлікті між постійним прагненням у будь-якому суб'єкті утвердити свою достатність та її становищем, яке перетворює жінку в підлеглий об'єкт» [1, с.42]. Тобто, в контексті моделі чоловіка жінка постає в першу чергу як істота, співвіднесена з ним як «іншість». Така ситуація одночасно породжує як «уречевлення» жінки разом із втратою свободи, так і конкретний набір сексуально-поведінкових і культових переваг. За Бовуар, статус жінки в суспільстві якісно відмінний від стану людства загалом, бо чоловіки сформували світ, в якому жінка («інша») приречена виступати «другою статтю».

Бовуар пише: «...чоловіки знають, що втратять, якщо відмовляться от звичного для них образу жінки, і не знають, на що сподіватись від жі-

нки завтрашнього дня. Треба виявити неабияку самовідданість, аби добровільно відмовитися од привілейованого становища єдиного і повноправного суб'єкта щодо жінки-об'єкта» [1, с.38].

Слід відзначити, що про ідеї емансипації жінок говорили й раніше. Зокрема, вже Кондорсе писав про рівність статей, їх подібність і комплементарність, про необхідність однакового виховання та навчання.

Дідро стверджував відмінність і в той же час взаємодоповнюваність статей. Мілль наголошував на відвертій експлуатації суспільством репродуктивних функцій жінок.

Появу перших жінок-феміністок традиційно відносять до XVIII ст. Активізація цього руху припадає на другу половину XIX-XX ст. У жіночому русі виділилися три основні напрямки феміністичної політики: ліберальний, радикальний, соціалістичний. Ліберальний фемінізм орієнтується на досягнення рівності чоловіків і жінок без радикальної зміни патріархальної системи, а з переорієнтацією на розподіл праці між статями. Така зміна повинна привести до формування суспільства андрогінного типу, в якому не будуть підкреслювати анатомічні ознаки і відмінності індивідів. Радикальний фемінізм бореться за новий суспільний лад, у якому передбачається відокремлене існування жінок від чоловіків і від патріархальних структур суспільства. Зокрема, яскрава представниця радикальних феміністок В. Соланс у своїй статті «Маніфест товариства за знищення чоловіків» пише: «...чоловік – це неповноцінна жінка, це ходячий викидень, який хиріє вже на генній стадії; чоловіки є душевними каліками; назвати чоловіка твариною означає лестити йому; чоловік постійно вимушений компенсувати небуття жінкою, саме тому, а також через свою нездатність до людських контактів і до співчуття чоловіче суспільство перетворило цілий світ на купу лайна; знищення чоловіків – це добрий і справедливий вчинок, який піде на добро усім жінкам» [4, с.74-75]. Соціалістичний фемінізм розглядає жіночу тему з погляду класового і расового панування, разом із знищенням яких повинна бути знищена і статева дискримінація.

Наприкінці XX ст. в науковий обіг у західноєвропейських країнах, США та Канаді входить ще одне цікаве явище, теж пов'язане з феміністичним рухом, а саме – гендерні студії (gender studies).

Англійським відповідником слова «стать» є «sex». Традиційно поняття статі використовували для визначення морфологічних і фізіологічних відмінностей. Проте в 70-ті рр., як відзначає Н. Чухим у статті «Гендер та гендерні дослідження в XX ст.», з'являються окремі роботи з соціології та культурної антропології, які пропонують розрізняти поняття «sex» і «gender». Автори цих робіт виходили з того, що, окрім біологічних відмінностей, між чоловіком і жінками існує поділ на соціальні ролі, форми діяльності, відмінності у поведінці, ментальних, емоційних характеристиках.

Запровадження нового поняття було спричинено необхідністю по-

долання концепцій, що розглядали різні статеві риси і ролі як вияв «природних» властивостей. Отже, статеву (чи точніше гендерну) роль припинили розглядати як вияв напередзаданої природи, а вважали системою очікувань адекватної поведінки, при цьому гендер розглядали не як природну стать, а як «соціально-культурний конструкт». З цього кута деякі характеристики жінок, наприклад, емоційність схильність до самопожертви, орієнтованість на сім'ю і дітей, поставали не природними властивостями, а характеристиками, сформованими певним типом суспільства. Отже, стосунки між статями не треба більше розуміти як репрезентацію природного порядку, а слід розглядати як репрезентацію внутрішньокультурних систем і правил [4, с.23-25].

Гендерна проблематика і гендерні дослідження є дуже актуальними для сучасної молоді, особливо для сучасної української молоді, оскільки стосуються безпосередньо кожної юної людини. Людство поступово дозріває до «розумного» рівноправ'я, крок за кроком виключає дискримінацію за статевою ознакою.

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства розмежування між чоловіком і жінкою не повинно виявлятись у зверхності першого над другою.

Наділення обох статей схожими моральними пріоритетами могло б привести до зведення до мінімуму конфліктів між ними. Подолання статевих відмінностей є ознакою вдосконалення людини як цілісної особистості, яка враховує свою внутрішню природу, постійно відкриває себе для нового й відкрита до змін. А це приведе в майбутньому до пом'якшення й подолання соціальних конфліктів, ненасильницького розв'язання суперечностей та цінування кожної людини як цілісної особистості безвідносно до статі.

Література

1. Бовуар Сімона де. Друга стать / Переклад з французької Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко: В 2 т. – К., 1994. – 420 с.
2. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник / Т. Говорун, О. Кікінеджі. – Тернопіль, 1999. – 165 с.
3. Евдокимов П. Н. Женщина и спасенне мира: о благодатних дарах мужчини и женщини / П. Н. Евдокимов; Перевод с франц. Г. Н. Кузнецовой. – Мн., 1999. – 226 с.
4. "Ї". Незалежний культурологічний часопис. Гендерні студії. 2000. – №17. – 75 с.
5. Фейдимен Дж. Личность. Теории, зксперименти, упражнения / Дж. Фейдимен, Р. Фрейджер. –, М.: СПб., 2002. – 167 с.
6.Психология личности: словарь справочник / под ред.Горностая и Титаренко. – К: Рута, 2001. – 320 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 6.12.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.філос.наук, професором ***Скальською Д.М****,*
докт.філос.наук, професором ***Возняком В.С.*** *(Дрогобич)*

THE PROBLEM OF GENDER: THE HYSTORIC–PHYLOSOPHICAL ANALYSIS

M. M. Palagnyuk
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska str., 15;
e-mail:mil.pal.@ukr.net

The analysis of the problem of gender which is important and actual for modern society is given in the article. The historical summary of feminist-philosophical concepts is done, the necessity of reanalysis of woman's role in culture and society is highlighted.

***Key words**: gender, sex, masculine, feminism, gender stereotypes.*